

Zeeuwen in Zuid-Afrika

Op 10 oktober 1946 krijgt Zeeland hoog bezoek. De Zuid-Afrikaanse regeringsleider en Britse veldmaarschalk Jan Smuts komt naar Middelburg, de bakermat van zijn familie. Want was Michiel Cornelisz., de eerste Smuts die zich aan Kaap de Goede Hoop vestigde, niet afkomstig uit de Zeeuwse hoofdstad? En was hij geen echte 'Zee-lander'?¹ Nee, blijkt uit recent onderzoek. De wortels van de familie Smuts liggen niet in deze provincie. Maar er zijn genoeg andere belangrijke – en omvangrijke – Zuid-Afrikaanse families die wel degelijk van Zeeuwse afkomst zijn. Het wordt tijd om die in kaart te brengen.

In de 20^e eeuw is nogal wat onderzoek gedaan naar de Europese herkomst van de blanke bevolking van Zuid-Afrika. En dan met name naar Duitsers en Fransen die zich aan Kaap de Goede Hoop vestigden in de jaren 1652-1795, toen de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC) daar het bewind voerde. Een soortgelijke studie naar Nederlanders is tot nog toe echter uitgebleven. Nederlandse historici hebben zich vooral gericht op het tijdperk van de Anglo-Boerenoorlog (1899-1902) en de aanloop daartoe. En onder deze studies is nog geen handvol publicaties te vinden waarin de lotgevallen van Nederlanders in Zuid-Afrika centraal staan.² Logisch, want hun aantal was beperkt. Zelfs in de Zuid-Afrikaanse Republiek (Transvaal), die onder president Paul Kruger gold als 'Hollander bolwerk', maakten Nederlanders nooit meer dan twee procent van de totale blanke bevolking uit.³

Dat was in de VOC-tijd wel anders. Toen kwam ruim een derde deel van alle Europese *vrijburgers* (kolonisten) uit Nederland, of tenminste uit Nederlandstalig gebied. Om hoeveel en om welke mensen het ging is nooit systematisch onderzocht. Maar dat kan in de toekomst veranderen want inmiddels is al veel genealogisch voorwerk gedaan.

Hier moet in de eerste plaats het *First Fifty Years Project* van Delia Robertson worden genoemd. En genoemd. Want op de website van Robertsons project zijn duizenden namen en per-

soonlijke gegevens van 'vroege Kapenaars' te vinden – niet alleen van vrijburgers en Compagniesdienaren maar ook van inheemse bewoners, van slaven en van *vrijzwarten* (voormalige slaven). Daarnaast biedt de site een uitgebreide index op plaatsnamen, waarmee Robertson het mogelijk maakt geboren Nederlanders te traceren.⁴

Carte van de Cabo de Bona Esperança en haer gelegentheynt daar omtrent. Uit: Johan Nieuwhof, *Gedenckeerdige Brasilisense Zee en Lantreise*. (Amsterdam 1682).

Vermeldenswaard is hiernaast zeker ook de gedigitaliseerde lijst van VOC-opvarenden van het Nationaal Archief in Den Haag, die niet minder dan 774.200 namen telt en van elke opvarende onder meer de plaats van herkomst geeft. Uit deze lijst blijkt overigens dat meer dan zestig procent van de ruim 28.000 opvarenden wier dienstverband eindigde aan de Kaap, daar niet meer dan een graf vond. In totaal bleef slechts een kleine minderheid van 1.537 VOC-dienaren als vrijburger achter in de kolonie.⁵

De derde en laatste belangrijke bron voor onderzoek naar Nederlanders in Zuid-Afrika is de lijst die de Middelburgse genealoog Caesar Hulst-aert heeft samengesteld. Het bijzondere aan deze 136 bladzijden lange lijst is dat hierin uitsluitend mensen zijn opgenomen die *vanuit* Zeeland naar de Kaapkolonie of het latere Zuid-Afrika zijn

geëmigreerd. Zoals bekend, is in 1940 een groot deel van de Zeeuwse archieven die in Middelburg bewaard werden verbrand; door gebruik te maken van Zuid-Afrikaanse bronnen heeft Hulstaert echter alsnog een aantal 'verloren gegane' Zeeuwen weten te achterhalen. Zoals Jan Meijn uit Veere, die zich in 1733 als kleermaker aan de Kaap vestigde, een jaar later een kroegbaas vermoordde en vervolgens het binnenland in vluchtte. Hij werd bij verstek tot 'eeuwige ballingschap' veroordeeld maar die straf is nooit ten uitvoer gebracht. Want van de kleermaker uit Veere is nooit meer iets vernomen.⁶

Lui en losbandig?

In 2015 werd op basis van de drie bovengenoemde bronnen en aanvullend literatuuronderzoek de verhalenbundel *Zeeuwen aan de Kaap* gepubliceerd. Hierin zijn de lotgevallen van een kleine veertig vroege kolonisten opgetekend. Allen geboren in Zeeland. Daar zitten nogal wat kleurrijke types bij: zo kwam de eerste vrijburger die wegens overspel op Robbeneiland belandde uit Ouwkerk en was de meest notoire vechtersbaas en messentrekker in de beginjaren van de kolonie een Bressiaander. De eerste vrouw die verbannen werd naar Mauritius – destijds het afvoerputje van de VOC – was een *diefachtig wijff* uit Colijnsplaat en de enige vrouwelijke kolonist die aan de Kaap ooit de doodstraf kreeg voor moord kwam uit Middelburg.⁷ De lijst is lang en stemt niet vaak vrolijk.

Maar het waren zeker niet alleen Zeeuwen die zich misdroegen aan de zuidpunt van Afrika. Er waren geregeld spanningen tussen vrijburgers onderling. Spanningen die dikwijls voortvloeiden uit een tekort aan huwbare Europese vrouwen en een bovenmatige consumptie van *aracq* – sterke drank.

Het leven in de in 1652 gestichte kolonie was zwaar en de eerste jaren ging vrijwel alle beschikbare etenswaar naar de VOC-schepen die op reis van of naar de Oost in Tafelbaai voor anker lagen. Dat liet de kolonisten geen andere keus dan honger te lijden of *de mont te setten* aan voedsel dat niet goed genoeg voor schepelingen was. Zoals aan zeehonden en aan *peguyns* (pinguïns). En dat was – en is – blijkbaar een allesbehalve smakelijke vogel. Een *peguyn* was volgens tijdgenoten eigenlijk niet meer dan een vis met

veren: traanachtig, zuur en alleen geschikt om aan de varkens te voeren.⁸

Wat het dagelijks leven ook niet gemakkelijk maakte waren de vele roofdieren, waaronder leeuwen *soo groot als redelijcke coebeesten*, die de kolonie onveilig maakten. In 1690 was er zelfs sprake van een heuse leeuwenplaag. Daarnaast waren de verhoudingen met de inheemse Khoikhoi en San – door de kolonisten denigrerend Hottentotten en Bosjesmannen genoemd – lang niet altijd goed en kwamen gewapende schermutselingen en wederzijdse veediefstallen geregeld voor.

Leeuwen soo groot als redelijcke coebeesten. Tekening uit: Peter Kolbe, *Naaukeurige en uitvoerige beschrijving van Kaap de Goede Hoop*, deel II (Amsterdam 1777).

Het is al met al dan ook geen wonder dat veel vrijburgers de Kaap al na een paar jaar weer wilden verlaten. In 1660 verklaarde een groep van meer dan zestig mensen niet langer in de kolonie te willen blijven. En de autoriteiten konden daarmee leven – zij het om een andere reden. In 1662 schreef toenmalig commandeur Zacharias Wagenaar dat de vrijburgers op een enkele uitzondering na allemaal lui en losbandig waren. Hij verzocht de Heren XVII om 67 vrijburgers te repatriëren en een predikant te sturen om de overige kolonisten wat beschaving bij te brengen. Zijn verzoek werd niet gehonoreerd, maar alleen omdat de Compagnie niet voor de kosten van de repatriëring wilde opdraaien.⁹

'Wijn in de baar moeder'

Wat bracht Zeeuwen (en andere kolonisten) er toe

naar de zuidpunt van Afrika te trekken? Het streven naar lotsverbetering, lijkt het belangrijkste antwoord. En avontuurzin. Maar zeker ook onwetendheid over de harde omstandigheden van het leven in de Kaapkolonie. Maar hoe het ook zij, een paar duizend Nederlanders maakte als VOC-opvarende of als passagier de barre, gevaarlijk zeereis naar het zuiden van Afrika. Een reis die in het gunstigste geval drie maanden duurde. Maar soms ook veel langer. Zo had het fluitschip *Mees* in 1657-58 zes maanden en twee dagen nodig om vanuit Zeeland naar *de Caabstad* te varen. Van de ruim zestig koppen tellende bemanning waren er tijdens de reis zes gestorven. Eén matroos lag nog op sterven en alle anderen, waaronder de achttienjarige Middelburgse onderchirurgijn Pieter van Clinkenbergh, leden aan scheurbuik.¹⁰

De reis met de *Mees* was de enige die de jonge Zeeuw maakte. Hij vestigde zich in de Kaapkolonie en maakte daar al snel carrière. Twee jaar na zijn aankomst in 1658 werd hij door de VOC bevorderd tot chirurgijn en nog eens drie jaar later volgde zijn benoeming tot opperchirurgijn. In die hoedanigheid was hij onder meer belast met de patiëntenzorg in het Kaapse hospitaal. Of eigenlijk is hospitaaltje een betere omschrijving – het bood slechts plek aan tachtig zieken. En dat was eigenlijk te weinig voor de vele lijders aan waterzucht en tuberculose, aan scheurbuik en aan de *Spaensche Pocken* – syfilis.

Of vrijburgers veelvuldig gebruik maakten van de (dure) diensten van chirurgijns valt te betwijfelen. Zij hadden zo hun eigen remedies tegen ziektes. Remedies die waarschijnlijk een mengeling van Europese, Afrikaanse en Aziatische volksgeneeskunde waren. Als probaat middel voor iemand die door een gifslang of een schorpioen gebeten of gestoken was gold bijvoorbeeld het drinken van

*(w)aater, bier of wijn in de baar moeder van een vrouwspersoon dat in 4 a 5 dagen geen man bekent heeft, gegooten, en een poosje daarin gelaaten (...)*¹¹

Waarschijnlijk is dit specifieke middel niet vaak toegepast. Het moet immers geen pretje zijn geweest. Niet voor de patiënt die het drankje moest drinken en al helemaal niet voor het *vrouwspersoon* bij wie het moest worden afgenomen.

En Pieter van Clinkenbergh? Die was geen lang leven beschoren. Hij overleed, na drie dagen hevige maagpijn te hebben gehad, op 13 november 1667. Vergiftigd, werd meteen gedacht. Want de geboren Middelburger had een paar dagen voor hij ziek werd zijn (in de archieven niet bij naam genoemde) slavin geslagen. Zijn slavin die alom bekend stond als een uiterst kwaadaardige vrouw. Daarom mocht niet worden uitgesloten dat zij wraak op haar meester had genomen door hem te vergiften. Sectie op het lichaam van Pieter van Clinkenbergh wees echter uit dat er geen spoor van vergiftiging te vinden was. Toch werd de slavin onder arrest geplaatst. Voor verhoor. Of dat iets opleverde is niet meer te achterhalen; de vrouw wordt verder niet genoemd in de Kaapse archieven.¹²

Geen Nederlanders meer

In de jaren 1652-1795 hebben honderden Zeeuwen een nieuw thuis gevonden aan de Kaap. Duizenden, als we hun in Zeeland geboren kinderen meetellen. Ze hebben, net als andere Europeanen, hun steentje bijgedragen aan de economische ontwikkeling van de kolonie. En ze waren, net als andere Europeanen, verantwoordelijk voor de invoering van de slavernij en de onderdrukking van de inheemse Khoi-khoi en San. Ze waren, kortom, kinderen van hun tijd – al zijn er ook gevallen bekend van Zeeuwen die zich zelfs naar de maatstaven van het VOC-tijdperk uitzonderlijk wreed gedroegen. Zoals de uit Serooskerke (W) afkomstige Jannetje de Klerk die haar echtgenoot hielp hun slavin drie dagen lang op beestachtige wijze te martelen. Omdat ze een pan niet goed zou hebben afgewassen.¹³

Toen de Kaap in 1795 overging in Britse handen verloor Nederland de toen ongeveer 20.000 zielen tellende blanke bevolking daar al snel uit het oog.¹⁴ En omgekeerd gold hetzelfde. De nakomelingen van de vrijburgers in de kolonie, die toen al vele malen groter was dan Nederland, waren inmiddels *Afrikaners* geworden – ook wel *Afrikaansche Hollanders* of *Boere* genoemd. Ze spraken inmiddels proto-Afrikaans, een taal voortgekomen uit de mengeling van zeventiende-eeuws Nederlands, inheemse Khoi-khoi talen, Maleis en Portugees. En velen van hen leidden diep in het binnenland een nomadisch bestaan als veeboer. Een bestaan dat aan de noordgrens

van de Kaapkolonie niet veel anders was dan dat van daar levende inheemse herdersvolkeren. Nederlanders waren zij al lang niet meer.

'De harde Boer van 't Kaapgewest'

In de geschiedenis van de Nederlandse (en Zeeuwse) emigratie naar Zuid-Afrika vormen de eerste tachtig jaar van de negentiende eeuw een min of meer blinde vlek. Duidelijk is alleen dat het overgrote deel van de Nederlandse landverhuizers in die tijd naar de Verenigde Staten trok, dat de reis naar de Kaap vergeleken met die naar Amerika erg duur was en dat onder het nieuwe Britse bewind een strikte angliseringspolitiek werd gevoerd in de kolonie. Alleen al in 1820 werden meer dan vierduizend Engelsen met de nodige subsidie en de belofte van gratis landbouwgrond naar de Kaap gehaald. Ten slotte waren de schaarse berichten over Zuid-Afrika die Nederland bereikten ook niet van dien aard dat ze immigratie aanmoedigden. De *Afrikaansche Hollanders* werden hier te lande gezien als bekrompen, lui, primitief en vooral wreed tegenover de inheemse bevolking. Eigenlijk was de 'harde Boer van 't Kaapgewest' dan ook niets anders dan een regelrechte schande 'voor den schoonen naam van Holland'.¹⁵

Hoewel Nederlandse gemeenten in 1848 begonnen met het bijhouden van lijsten van landverhuizers 'naar overzeesche gewesten', zijn die verre van volledig. Want sommigen meldden hun vertrek helemaal niet bij de gemeente. Uit gemakzucht. Of omdat ze gezocht werden door justitie. Daarnaast zijn negentiende-eeuwse passagierslijsten in Nederland niet bewaard gebleven.¹⁶ Het valt dan ook te betwijfelen of ooit een goed beeld van de (on)geregistreerde emigratie van Nederland naar Zuid-Afrika in de periode 1800 – 1880 kan worden samengesteld. Van 1880 tot aan het begin van de Anglo-Boerenoorlog in 1899 zijn de cijfers betrouwbaarder – al geldt dat met name voor de toenmalige republiek Transvaal en niet voor de onder Brits beheer staande Kaapkolonie.

Op basis van het nu ontsloten archiefmateriaal kan eigenlijk alleen voor het VOC-tijdperk redelijk precies worden vastgesteld hoeveel en welke Nederlanders zich aan de Kaap hebben gevestigd. En dat geldt vooral voor Zeeuwen: het combineren van gegevens uit *The First Fifty Years Project*, het register van VOC-opvarenden

en de genealogische lijst van Hulstaert volstaat daartoe. Het *Project* is weliswaar veelomvattend maar dekt – zoals de naam al zegt – slechts de eerste halve eeuw van de Kaapkolonie. De lijst van VOC-opvarenden beslaat de gehele periode van de Compagniestijd maar geeft geen namen en gegevens van kolonisten die als passagiers mee naar Afrika voeren. Hulstaerts boek, ten slotte, vult deze hiaten (deels) op. Het in 2015 gepubliceerde *Zeeuwen aan de Kaap* kan als een voorzichtige eerste aanzet tot een populair-wetenschappelijke geschiedschrijving over deze kolonisten en hun leven aan de zuidpunt van Afrika worden gezien. Maar niet als meer dan dat. Voor een completer beeld is meer systematisch onderzoek van het hierboven genoemde bronnenmateriaal nodig.

Dat lijkt een mooie taak voor een genealoog, een historicus of een archivaris.

Spoorwegstation van Middelburg, provincie Mpumalanga. Foto auteur.

Zeeuws erfgoed

In het huidige Zuid-Afrika is op het eerste gezicht weinig te vinden dat nog herinnert aan het Zeeuwse aandeel in de totstandkoming van de vroegere Kaapkolonie. Er is een *Zeeland Huis* in het centrum van Kaapstad, maar niemand lijkt te weten waarom het 20^e-eeuwse flatgebouw zo heet. Iets verderop is een straat vernoemd naar de kunstschilder Abraham de Smidt, kleinzoon van

de gelijknamige Middelburger die zich in 1784 als vrijburger aan de Kaap vestigde. En boven de ingang van het in 1674 in gebruik genomen Kasteel zijn de wapens van de zes VOC-kamers afgebeeld – waaronder dat van de Zeeuwse hoofdstad.

Maar dat is het wel zo'n beetje. Natuurlijk, het huidige Zuid-Afrika telt twee dorpen met de naam Middelburg. Maar die zijn in respectievelijk 1852 en 1866 gesticht, lang na afloop van het VOC tijdperk. En bovendien danken ze hun naam slechts aan het feit dat ze, toen ze tot dorp verklaard werden, ruwweg *halfpad* tussen reeds bestaande (en belangrijker) dorpen of steden lagen.¹⁷ Het enige dorp dat wél een Zeeuwse connectie heeft is, verrassend genoeg, het ruim vierduizend zielen tellende Reivilo in de provincie Noord-Kaap. De nederzetting, die oorspronkelijk Klein Boetsap heette, werd in 1918 hernoemd naar de toenmalige dominee Olivier – maar dan achterstevoren gespeld. Of de predikant zelf met

Wapen van de Zuid-Afrikaanse familie Olivier. Uit: C. Pama, *Die groot Afrikaanse familienaamboek* (Kaapstad 1983).

deze merkwaardige dorpsnaam op de proppen kwam of dat zijn gemeenteleden hiervoor verantwoordelijk waren vertelt het verhaal niet.¹⁸ Wat in het kader van dit artikel echter interessant is om te weten, is dat de stamvaders van de Zuid-Afrikaanse familie Olivier twee broers uit Ouwerkerk op Duiveland waren: Ockert en Hendrik, die in 1667 in de Kaapkolonie arriveerden. Ockert kreeg veertien kinderen, zijn broer Hendrik negen. Vandaag de dag is Olivier een van de meest voorkomende Europese familienamen in Zuid-Afrika. De schattingen lopen uiteen, maar zeker is dat het aantal Oliviers in de tienduizenden loopt. En alle-

maal stammen ze af van Ockert of Hendrik Olivier. Van de broers uit Ouwerkerk. In iets mindere mate geldt hetzelfde voor de familie Van den Berg. Veruit de meeste Zuid-Afkanen met deze naam stammen af van de beruchte Jacobus van den Berg uit Breskens, die keer op keer in de archieven van de vroege Kaap opduikt als wanbetaler, vechtersbaas en messentrekker.¹⁹

Een flink aantal Zuid-Afrikaanse families, waarvan de hierboven genoemde twee de meest omvangrijke zijn, heeft Zeeuwse stamouders die in de 17^e en 18^e naar de Kaap gingen.

Dát is de erfenis van Zeeland in Zuid-Afrika. Onzichtbaar maar onmiskenbaar.

Smuts

Jan Smuts. Op: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Jan_Smuts_1947.jpg, benaderd 15-8-2018.

Overigens mogen lang niet alle kolonisten die in het VOC-tijdperk vanuit Zeeland naar de Kaap trokken tot dit Zeeuws immaterieel cultureel erfgoed worden gerekend. Want Middelburg was een belangrijke plaats voor de VOC. Alleen in Amsterdam werden meer schepen gebouwd voor de reizen naar en van de Oost. Het is dan ook

logisch dat Middelburg een van de voornaamste opstapplaatsen was voor zowel opvarenden als passagiers. En dat waren mensen die vaak van buiten Zeeland en zelfs van buiten de grenzen van de toenmalige Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden kwamen.

Michiel Cornelisz. Smuts, de verre voorvader van veldmaarschalk Jan Smuts, was zo iemand die van buiten de provincie kwam. Hij werd geboren in Loon op Zand in Brabant en trouwde met Cornelia Emael uit het Limburgse Simpelveld. Het stel woonde enige tijd in Zeeland voor Michiel als soldaat dienst nam bij de VOC en met vrouw en kinderen naar de Kaap vertrok.

Anders dan veldmaarschalk Jan Smuts dacht en zei, stamde hij dan ook niet van een of twee 'Zeelanders' af maar van een Brabantse soldaat en zijn Limburgse vrouw.²⁰

Noten

- 1 *Handelingen Staten-Generaal: Vereenigde Vergadering van de Beide Kamers op vrijdag den 11en oktober 1946 ter ontvangst van den Veldmaarschalk J. Smuts, Minister-President van de Unie van Zuid-Afrika*, geraadpleegd op 11 april 2018 op: https://www.staten-generaal.nl/id/vj7gnfwgcnrl/document_extern/handelingen_bezoek_smuts/f=/vj7gnqvn8vf9.pdf
- 2 Ploeger, J., *Nederlanders in Transvaal* (Pretoria 1994), Schutte, G.J., *De Hollanders in Krugers Republiek* (Pretoria 1968), Winter, P.J. van, *Onder Krugers Hollanders* (2 dl, Amsterdam 1937-8)
- 3 *The Star*, 23 september 1899, geraadpleegd op 18 april 2018 op <https://paperspast.natlib.govt.nz/newspapers/TS18990923.2.68.5>. Transvaal telde in 1899 bijna 300.000 blanke inwoners. Schutte (1968) schat het aantal geboren Nederlanders op 5 à 6000. Aangehaald in Ploeger (1994), p. 21
- 4 *First Fifty Years – a project collating Cape of Good Hope records*. Op: www.e-family.co.za/ffy/
- 5 De lijst is te raadplegen op: <http://www.gahetna.nl>
- 6 Hulstaert, C., *Van Zeeland na Suider-Afrika* (Stellenbosch 2017), p. 75
- 7 De Graaff, B., Hulstaert, C., de Maijer, C., *Zeeuwen aan de Kaap* (Vlissingen 2015)
- 8 De Graaff et al. (2015), p. 15
- 9 Muller, *Vyfhonderd jaar Suid-Afrikaanse geskiedenis* (1980), 36. De Graaff et al. (2015), 14, 51
- 10 Voor de jaren die Van Clinkenbergh aan de Kaap doorbracht, zie De Graaff et al. (2015), pp. 26-30
- 11 *Almanach der Africaansche Hoveniers en Landbouwers*

(zp, zj). Facsimile uitgave Suid-Afrikaanse Biblioteek, Kaapstad 1984, p. 10

- 12 *Precis of the archives of the Cape of Good Hope: journal, 1662-1670*, p. 231. Geraadpleegd op 30 april 2018 op: https://archive.org/stream/precisofarchives00cape_6#page/230/mode/2up/search/Pieter+van
- 13 De Graaff et al. (2015), p. 57. Ook: <https://www.stamouers.com/stamouers/a-c/36-bekker-pieter>, geraadpleegd op 7 mei 2018
- 14 Giliomee en Mbenga (2007), p. 79
- 15 Aangehaald in: Graaff, B. de, 'Honderd jaar Nederlandse betrokkenheid', in: Nasson, B., *De Boerenoorlog 1899-1902* (Hilversum 1999). Zie ook: Schutte, *Nederland* (1986), p. 18
- 16 Zie: <https://cbg.nl/kennis/themas/emigratie/>
- 17 Graaff, B. de, *1599 km tussen Amsterdam en Gouda* (Schiedam 2012)
- 18 Nienaber, P.J. *Suid-Afrikaanse Pleknaam-woordeboek* (Kaapstad en Johannesburg 1972), p. 336
- 19 <http://forebears.io/surnames>, geraadpleegd op 2 mei 2018. Ook: De Graaff et al. (2015)
- 20 <https://www.stamouers.com/stamouers/surnames-r-to-u/463-smuts-michiel-cornelisz>, geraadpleegd op 3 mei 2018. Ook: Hulstaert (2017), p.

Literatuur

- *Almanach der Africaansche Hoveniers en Landbouwers*, zp, zj. (Facsimile uitgave Suid-Afrikaanse Biblioteek, Kaapstad 1984)
- Giliomee, H., Mbenga, B., *Nuwe geskiedenis van Suid-Afrika* (Tafelberg, Kaapstad 2007)
- Graaff, B. de, *1599 km tussen Amsterdam en Gouda* (Scriptum, Schiedam 2012)
- Graaff, B. de, Hulstaert, C., Maijer, C. de, *Zeeuwen aan de Kaap* (Den Boer | De Ruiter, Vlissingen 2015)
- Hulstaert, C., *Van Zeeland na Suider-Afrika* (GISA, Stellenbosch 2017)
- Muller, C.F.J. (red), *Vyfhonderd Jaar Suid-Afrikaanse Geskiedenis* (Academica, Pretoria-Kaapstad-Johannesburg 1980)
- Nasson, B., *De Boerenoorlog 1899-1902* (Verloren, Hilversum 1999)
- Nienaber, P.J. *Suid-Afrikaanse Pleknaam-woordeboek* (2^e druk, Tafelberg, Kaapstad en Johannesburg 1972)
- Ploeger, J., *Nederlanders in Transvaal 1850-1950* (J.L. van Schaik, Pretoria 1994)
- Schutte, G.J., *De Hollanders in Krugers republiek 1884-1800* (UNISA, Pretoria 1968)
- Schutte, G.J., *Nederland en de Afrikaners. Adhesie en Aversie* (Wever, Franeker 1986)